

Mi van a felszín alatt? – a konzorciális beszerzés előnyei az elektronikus folyóirat-használat tükrében

A folyóiratcsomagok konzorciumi keretben történő beszerzése látszólag minden fél számára kifizetődő, a részt vevő intézmények kölcsönös megelégedésére szolgáló megoldás, ugyanakkor a szállítókkal kötött szerződések bizalmas záradékai mintha némasági fogadalomra kényszerítenék az érdekelteket és nem igazán adnak esélyt a konzorciumok tényleges, nyilvános kiértékelésére. Sok minden utal arra, hogy a könyvtárvezetők egy része úgy értékeli, az egyes intézmények egyenlőtlenül részesednek a konzorciumok hasznából.

A kiadói üzletpolitika megváltozásával, a „big deal” megjelenésével a konzorciumok szervezése a könyvtári szerzeményezés egyik fontos feladatává lépett elő. Ugyanakkor ez a jelenség nem terjedt tovább az olcsóbb licenyszerződés érdekében alakuló „vásárlói klubok” létrejöttén, jóllehet a konzorciumnak meglehetnek a pozitív hozadéka a menedzsment és a szolgáltatások összehangolása területén is. Az, hogy mindenki nyertesén kerül ki egy ilyen üzletből, feltételezett, de egyelőre nem bizonyított. A cikk a szerző doktori disszertációjának kivonata, s arra vállalkozik, hogy a *Katalóniai Felsőoktatási Könyvtárak Konzorciuma* (*Consortium of Academic Libraries of Catalonia = CBUC*) által szerzeményezett elektronikus folyóiratok használatának vizsgálatával bizonyítsa vagy cáfolja, hogy a konzorciális folyóiratcsomag-beszerzésből valamilyen részt vevő intézmény közel egyenlő mértékben húz hasznot.

A nyolc egyetemi könyvtár mellett a régió központi könyvtáraként funkcionáló *Katalóniai Könyvtár* magában foglaló CBUC 1996-ban jött létre és elsődleges célja egy közös katalógus kifejlesztése volt. A későbbiek során az együttműködést – többek között – az elektronikus források beszerzésére is kiterjesztették. A vizsgálat a szervezeti felépítésük és céljaik alapján összehasonlítható hét intézményre (*Barcelonai Egyetem [UB]*, *Barcelonai Autonóm Egyetem [UAB]*, *Katalóniai Műszaki Egyetem [UPC]*, *Pompeu Fabra Egyetem [UPF]*,

Gironai Egyetem [UDG], *Lleidai Egyetem [UDL]*, *Rovira i Virgili Egyetem [URV]*), valamint a szabványos, COUNTER-formátumú statisztikai adatokat szolgáltató – összesen 5 139 címet magában foglaló – hét folyóiratcsomagra (*American Chemical Society*, *American Institute of Physics*, *Blackwell*, *Elsevier*, *Emerald*, *Springer*, *Wiley*) terjedt ki. A vizsgált időszak – a tanév egyes periódusaira jellemző eltérő használói szokások miatt – a szokásos 3–6 hónap helyett egy teljes esztendőt ölel át.

A vizsgált folyóiratokat a szerző az *Ulrich's International Periodicals Directory* alapján 33 témakörbe sorolta be, majd meghatározta az egyes témakörökhöz tartozó célfelhasználói csoportokat, hogy megállapíthassa az egyes tudományterületekre jellemző használói mintákat. A felhasználói csoportok minél pontosabb meghatározása érdekében a következő feltételezésekkel élt:

1. a tudományos folyóiratokat a spanyol egyetemeken elsősorban kutatási céllal olvassák;
2. a kutatáscentrikus folyóirat-használat az egyetem oktatói és kutatói gárdájára, a kutató ösztöndíjasokra, a doktoranduszokra jellemző, ugyanakkor majdhogynem lehetetlen a teljes munkaidős kutatói létszámot egyetemekre és tudományterületekre lebontva kiszámítani;
3. az előbbieket szem előtt tartva a potenciális folyóirat-használók számának megállapításakor a szerző azzal az egyszerűsítéssel élt, hogy mivel a folyóiratokat mindenekelőtt az oktatói és kutatói gárda használja, érdemes az érintett egyetemek teljes munkaidőre átszámított oktatói és kutatói létszámát (FTE) alapul venni (2005-ben 10.851,35); ez azért is leegyszerűsíti a dolgot, mert a *Spanyol Oktatási Minisztérium*-ban az oktatók és kutatók szakterület szerinti besorolást kapnak, így megfelelő adatok állnak rendelkezésre ahhoz, hogy a felhasználókat az egyes témakörökhöz rendelhessük;

4. az egyes tudományos folyóiratokat általában az adott tudományterületen tevékenykedő kutatók olvassák.

A használat mértékének megállapításakor a szerző az egyes intézmények cikkletöltéseit az FTE-számuk viszonyában vizsgálja. Kimutatja, hogy nem egyszerűen arról van szó, hogy a folyóirat-használat korrelál az intézmények FTE-számban kifejeződő méreteivel, hanem az egy főre jutó legtöbb cikkletöltést produkáló intézmény (UB) 11,35%-kal több használatot mutat az FTE-számából következően ráeső használati arányhoz képest, míg a legkevesebb cikkletöltést felmutató könyvtár (UPC) 9,51%-kal kisebb használati részesedéssel bír, mint amennyi oktatói és kutatói létszáma alapján „kijárna neki”.

Beszédesebbek a számok, ha a teljes használat átlagértékét (156,1) 100%-nak vesszük, és ehhez mérten vizsgáljuk, hogy az intézmények folyóirat-használata milyen mértékben tér el az FTE-értékük alapján kikalkulált arányos részesedésüktől. Ezek szerint a Barcelonai Egyetemen 34,48%-kal több letöltés történt, mint amennyi az FTE alapján arányosan elvárható volna. További három egyetem ugyancsak jól jár a konzorciumban való részvétellel (UAV: +10,08%, UPF: +21,09%, URV: +16,63%). A másik oldalon megdöbbentő számokat találunk: UdL: -54,6%, UdG: -46,07%, UPC: -46,05%. Mint látható, az utóbbi intézmények körülbelül fele annyira használják ki a konzorciálisan előfizetett folyóiratcsomagokat, mint amennyire oktatói és kutatói létszámukból az következne.

A témakörök szerinti folyóirat-használat mértékének megállapításához a szerző az egyes témakörökhez tartozó folyóiratok cikkeinek a letöltéseit feleltette meg az egyes tudományterületek teljes munkaidőre kiszámított oktatói létszámával. Az így vont átlag megmutatja, hogy egy-egy oktató körülbelül mennyi témakörébe vágó cikket tölt le. A vizsgálathoz a szerző a folyóiratokat előzetesen besorolta 33 témakörbe, valamint azzal a feltételezéssel élt, hogy az egyes tudományterülethez kapcsolódó folyóirat olvasói ugyanazon tudományterület oktatói közül kerülnek ki. Nyilvánvalóan némi pontatlanságot szül, hogy a cikkletöltések számba vételekor nem az egyes cikkek, hanem a folyóiratok tematikus besorolásából indulunk ki, valamint hogy a felhasználóknak a kutatások interdiszciplináris jellegéből eredő „elkalandozásait” sem tükrözi a vizsgálat. Kis létszámú oktatógárda esetén fennáll a veszélye annak, hogy aránytalanul nagy lesz az egy főre jutó letöltések száma, ezért a

négy-nél kevesebb oktatót számláló fakultásokat a cikkszerző nem vette figyelembe. Így is jelentős aránytalanságokat találunk, elsősorban a természettudományos karok javára, amiből a következő következtetések vonhatók le: 1) míg a témakörök szerinti folyóiratcím-kínálat megegyezik a konzorciumban részt vevő egyetemek esetén, az egy főre kiszámított használati átlag különbözik, sőt gyakran jelentős eltérést mutat; 2) a tudományterületek szerinti fejenkénti folyóirat-használatra vonatkozó adatok egybevágóan az egyes kutatások eredményességére vonatkozó empirikus ismereteinkkel.

A témakörök szerinti eltérés a cikk szerzője szerint két tényezőnek tudható be: a kínált folyóiratcsomagok nem fednek le minden területet egyenlő mértékben, a humán- és társadalomtudományok alulreprezentáltak a ténylegesen elérhető folyóiratcímekhez és az oktatói létszámhoz képest; az egyes témakörökhez tartozó cikkek letöltésének számai nagymértékben függenek a témakörben publikált összes cikk számától és az adott cikknek a tudományos diskurzusban betöltött szerepétől. A humán tudományok alulreprezentáltsága ugyanakkor azt jelzi, hogy a jelenlegi folyóirat-kínálat valószínűleg nem elégíti ki az ilyen irányú kutatói igényeket.

A szerző azt is vizsgálta, mennyiben tükröződik az egyes intézmények oktatói és kutatói gárdáinak tudományterületi megoszlása a folyóirat-használatban. A kutatók besorolásakor újfent a spanyol oktatási minisztérium által használt tudományterületi besorolást alkalmazta, e szerint a következő kategóriákat különbözteti meg: természettudomány, orvostudomány, társadalomtudomány, humántudomány, műszaki tudományok. Az oktatók tudományterületi megoszlása tekintetében jelentős különbség van az egyes intézmények között. Meglepő, hogy ez a megoszlás nem olvasható ki a folyóirat-használat vonatkozó arányszámaiból. A legextrémebb eset az UPF-é, ahol a humán- és társadalomtudományok oktatói a teljes oktatói létszám 82,1%-át teszik ki, ennek ellenére az ezekhez a tudományterületekhez kapcsolódó folyóiratok használati aránya mindösszesen a teljes folyóirat-használat 15,01%-a. A természettudományos folyóiratok használati aránya szinte minden esetben a legmagasabb (50% körüli).

A műszaki és a humán tudományok alulreprezentáltságának egyik oka a folyóiratcsomagok összetételében rejlik. A humán tudományok esetén külön kiemelendő a kulturális tényező: a csomagok elsősorban angolszász országok angol nyelvű

folyóiratait tartalmazzák, amely kínálat egyes területeken – például országtörténelem – nem bizonyul kielégítőnek. Még egy fontos tényező, hogy a humán területeken továbbra is a könyvek töltik be a legfontosabb kommunikációs eszköz szerepét. Mindemellett egy másik, a katalán egyetemek oktatóinak folyóirat-használati szokásaira vonatkozó felmérés is megerősíti, hogy a humán területeken a hagyományos, papíralapú folyóiratok használata dominál, részint az elektronikus formában hozzáférhető humán folyóiratok kis száma miatt.

Mindezekből látszik, hogy az elektronikus folyóiratok használatának intenzitása terén nagymértékű eltérés mutatható ki az egyes intézmények, illetve az egyes tudományterületek képviselői között. Ennek a meglátásnak ki kellene hatnia a könyvtárak szerzeményezési politikájára is, hogy a vázolt helyzet a konzorciális együttműködésekben

minél kevesebb feszültséget generáljon, valamint hogy egyes tudományterületek képviselői ne érezzék úgy, hogy méltánytalanul elhanyagolják őket.

Fontos megjegyzés, hogy a vizsgálat rámutatott: a COUNTER-statisztikák lehetőséget nyújtanak a folyóirat-használat alaposabb analizésére, illetve – némi kikötésekkel – a használati minták tudományterületek szerinti elemzésére. Annak megállapítása, hogy a használt módszer más konzorciumok esetén is hatékonyan bizonyul-e, további vizsgálatokat igényel.

/TERMENS, Miquel: Looking below the surface : the use of electronic journals by the members of a library consortium. = Library Collections, Acquisitions, & Technical Services, 32. köt. 2. sz. 2008. p. 76–85./

(Dancs Szabolcs)